

FRIEDRICH PUKSOO PÄEV

23. jaanuaril 1997. a. algusega kell 11

Tartu Ülikooli Raamatukogu konverentsisaalis

Tartu 1997

Päevakava

Kell 11 Eesti Raamatuühingu ja Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu F. Puksoo nimelise preemia laureaatide õnnitlemine

Ettekanded

Friedrich Puksoo – Eesti raamatukogunduse rajajaid

Marje Aasmets

Tartu Ülikooli Raamatukogu komplekteerimise põhimõtetest 1920.-30. aastatel

Kersti Pedak

Kohvipaus

Saksa 17. sajandi raamat Tartu Ülikooli Raamatukogus

Kiira Schmidt

Baltica leide Briti Raamatukogus

Tiiu Reimo

Estica - mis see praegu on ja kuidas seda Tartus õpetada

Peeter Olesk

Tartu Ülikooli Raamatukogu fotokogu

Sulo Lembinen

Ettekannete täistekstid:

[Tartu Ülikooli Raamatukogu Aastaraamat 1997](#) / koostaja R. Saukas. Tartu, 1998. 256 lk. : ill.

Friedrich Puksoo – Eesti raamatukogunduse rajajaid

Marje Aasmets

1. **Raamatukogundus** kujunes meil iseseisvaks ja arvestatavaks kultuurivaldkonnaks **Eesti Vabariigi** (1918–1940) perioodil. Kiiresti täienes eestikeelne trükisõna (eelkõige mitmekülgse raamatuvara ja ajakirjanduse näol), tugevnes eesti haritlaskond, laienes lugejaskond, tegutsesid vastavad riiklikud ja erastruktuurid.

Raamatukogunduse aluste rajamisel on olulised **isikud**, kelle sihipärase (igapäeva)töö tulemus see oli. Isiksuste osa on eriti oluline, sest tuli teha mahukaid töid ja langetada kaalukaid otsustusi küsimustes, milles varasem kogemus puudus. Kõnealuse perioodi kesksed kujud olid **F. Puksoo**, meie põhilise teadusraamatukogu, TÜR-i juhatajana, ja Aleksander Sibul, keskse avaliku raamatukogu, Tallinna KR-i juhatajana. F. Puksood oleme harjunud hindama eelkõige kui raamatuteadlast, sest ta uurimused kuuluvad meie raamatuteaduse/ /raamatuloo ja trükinduse ajaloo klassikasse ning ta on vastava(te) uurimissuuna(ndade) rajaja. Keegi ei ole unustanud ka ta tegevust TÜR-i kujundamisel tõeliseks eesti ülikooli raamatukoguks. Ent F. Puksoo **erialasel tegevusel on märksa laiem tähendus** — nii omas ajas kui ka tänases päevas.

2. Huvipakkuvad on nii mõnedki seisukohad, mida F. Puksoo on väljendanud oma pikemates **artiklites 1930. aastate II poolel**.

1936. a. ("Areng", nr. 5) annab F. Puksoo ülevaate eesti teaduslikust kirjandusest. Ta rõhutab, et enne iseseisvust meil eesti teaduskirjandust peaaegu ei olnudki: alles Eesti riik koos eesti ülikooliga leidis võimalusi selle arendamiseks.

1937. a. ("ERK", nr. 5/6) ilmus artikkel "Teaduslikud raamatukogud". Siin märgib Puksoo: tegelikult oli iseseisvuse tuleku ajal ainuke eesti teaduslik raamatukogu ERM-i Arhiivraamatukogu, sedagi kitsamas mõttes. Vaadeldes teadusraamatukogude ringi laienemist ja nende olukorda, toob Puksoo esile **neli kõige olulisemat ülesannet**:

- 1) retrospektiivse rahvusbibliograafia "Eesti raamatute üldnimestik 1535–1917" koostamine,
- 2) teadusraamatukogude koondkataloogi koostamine väliskirjanduse osas,
- 3) otstarbekas raamatukogude ühendamise (näit. TÜR, AR, ka EBA),
- 4) summade suurendamine teadusraamatukogudele kirjanduse hankimiseks.

1938. a. ("Varamu", nr. 6) nägi trükivalgust F. Puksoo artikkel "Raamatukogud ja nende rahvusvaheline osatähtsus". Põhiteemaks on **raamatukogude roll teadlaste uurimistöö** kindlustamisel, eriti haruldasemate materjalidega (näit. käsikirjad). Autor käsitleb RVL-i teenindust, aga ka uusimaid suundi — haruldaste materjalide kopeerimist ja mikrofilmimist —, millega USA-s ja mõnelgi pool Euroopas sel ajal juba algust oli tehtud.

3. Ent kuidas algas F. Puksoo raamatukogunduslik tegevus? 1920-ndate aastate algul tuli TÜR-is paljugi nõ. **uuesti "üles ehitada"**. See oli **intensiivne töö**, üheaegselt igapäevane otstarbeka(ma)te praktiliste lahenduste otsimine ja pidev uue erialakirjanduse hankimine ning läbitöötamine. Selline töö andis F. Puksoole ta vähese eelnenud erialakoolituse ja napi praktilise kogemuse juures **tervikutunnetuse ning otsustuskindluse**.

TÜR-i praktilises korraldustöös tuli F. Puksool (koos oma väikesearvulise personaliga) lahendada pidevalt ka teoreetilisi küsimusi. Üks esimesi suuremaid töid oli **kataloogimisjuhiste koostamine**. Eesti suuremate raamatukogude (rahvaraamatukogudest rääkimata) sellealane praktika oli erinev ja, otsesõnu väljendudes, ebarahuldav. F. Puksoo juhtimisel koostatud reeglid (valmisid 1921) tuginesid TÜR-i eelnenud praktikale, ent arvestasid nii angloameerika kui saksa (preisi) reeglite tugevaid külgi. Algusest peale peeti silmas ka teisi raamatukogusid. TÜR-i kataloogimisjuhiseid kasutati E.V. päevil kõigis meie suuremates raamatukogudes. Ülikooli raamatukogu kataloogimisreeglid said aluseks ka meie avalike raamatukogude "Kataloogimisjuhistele" ("Raamatukogu", 1929, nr. 2).

Kirje küsimus oli väga oluline jooksva rahvusbibliograafia, "Eesti raamatute üldnimestiku" koostamisel, mis sai TÜR-i pärisosaks 1924. a. ja mida juhendas F. Puksoo. Samuti on tähelepanuväärne, et oma rohketes **arvustustes** meie **erialakirjanduse väljaannetele** ei jätnud F. Puksoo kirje aspekti kunagi vaatlusest välja.

4. Teine oluline valdkond dokumentidest sisulise ülevaate tagamisel on **liigitussüsteemid**. TÜR-i uutele kogudele, näit. *Estica*'le või uuema kirjanduse kogule (käsikogule) uusi sisukatalooge koostama asudes kõhkles F. Puksoo mõnda aega Euroopas kõlapinda leidnud uue liigituse, **UDK ja märksõnastamise** vahel. Märksõnastamine ja sõnastikkataloogid olid sel ajal TÜR-i jaoks kahtlemata parim lahendus. Aga oluline on ka, et tänu F. Puksoo ettevõtlikkusele sai lõpuks, ja sugugi mitte hilja, kui võrrelda mõne teise Euroopa riigi raamatukogude praktikaga, näit. Poola, Soome, Venemaa, **Eestiski realselt alguse märksõnastamine**.

5. Ükski valdkond ei kujune erialaks ilma **oma oskussõnavarata**. Oskussõnavaras peegeldub, mil määral eriomane (uurimis)valdkond on iseseisvunud, millised on seal kasutatavad meetodid, (põhi)mõisted ja teoreetilised lähtekohad. F. Puksoo pioneeritöö sel alal raamatuteaduse vallas peab siinkohal kõrvale jääma. Ent raamatukogunduseski tuli oskussõnadega pidevalt tegelda, sest vajalikud **eestikeelsed sõnad** tihti lihtsalt puudusid. Ühe näitena võiks meelde tuletada, millise arengu läbis eestikeelse vaste leidmine loodava(te)le sõnastikkataloogi(de)le: 1) otsimissõna nimekiri/dictionary catalogue, 2) otsimissõna nimekiri, 3) ainenimestik/sõnastikkataloog. R. Antiku poolt koostatud "Oskussõnastikus" (1931), mille koostamisel oli aktiivne osaline ka F. Puksoo, leiame juba tänapäevaseid termineid: 1) märksõna (mitte: asisõna), 2) märksõnakataloog, 3) sõnastikkataloog. (I. Loosme mainib just F. Puksoo poolt loodud terminina veel *autoriandmed, kirje, aineloend*.)

Oluline selles kontekstis on ka F. Puksoo kaastöö paljudele teatmeteostele. Ainsana meie raamatukogunduse/bibliograafia tegelastest oli ta "Eesti Entsüklopeedia" püsiv kaastööline. F. Puksoo initsiaalidega märgendatud artiklid on pühendatud raamatuteaduse, raamatukogunduse ja bibliograafia põhitermineile, samuti pärinevad temalt mitmed üsna mahukad üliõpilaseluga seotud artiklid. Kokku on F. Puksoo poolt allkirjastatud 17 suuremat artiklit.

6. Eriala küpsusastet näitavad olulisel määral selles valdkonnas **publitseeritavad tekstid**. Et mõte jõuaks suulistest esinemistest ja aruteludest kirjalikku vormi, tuleb teda tihendada: täpsustada, süstematiseerida, struktureerida. Eestikeelset erialakirjandust ei ole (olnud) palju. Sellest aspektist on hindamatu väärtusega, et F. Puksoo pani aluse meie **II astme bibliograafiale**. Küll mõningate lünkadega, ent see on meil olemas: osalt F. Puksoo enda koostatud, osalt tema poolt juhendatud (ja toimetatud) proseminaritööde tulemusel. See on ilmunud "Raamatukogu" viies nr-s (1929, 2; 1932, 2 (4); 1936, 1; 1938, 3/4; 1939, 1/2). Praegu vääraks see kindlasti eraldi väljaandena uustrükki.

7. Mingi eriala pideva arengu ja taseme tagab nn. **professionaalne kooslus** — vastava haridusega, organiseerunud (kutseühingusse kuuluv) ja ka ühiskonnas teatud kutseala esindajaina aktsepteeritud erialainimeste kogum. Ka sellest vaatenurgast on F. Puksoo teened eesti raamatukogunduse arendamisel suured. Ta pidas entusiastlikku võitlust (ka ajakirjanduse veergudel) "Avalikkude raamatukogude seaduse" parema variandi eest. Olulised ERÜ ettepanekud, mida Riigikogule ei õnnestunudki selgeks teha ja mis seadusest välja jäid, olid:

- (1) vajadus raamatukogunduse keskorgani järele (nn. Raamatukogude Nõukogu),
- (2) raamatukogutöötajate kutse- (eri)hariduse nõue. (Tõsi, viimane sätestati seaduse parandusega 1934. a., aga natuke hilja.)

F. Puksoo tegi palju **raamatukoguhariduse** edendamiseks. Ta oli põhilisi lektoreid (A. Sibula järel) ERÜ, Haridusministeeriumi, Eesti Haridusliidu korraldatud kursustel. Tema teosed olid kasutusel õppekirjandusena. Ta oli koos A. Sibulaga (ainsaina raamatukogutöötajaist) riikliku kutseeksami komisjoni liige. Ja mis peamine — F. Puksoo **õpetas Tartu Ülikoolis raamatukogundust ja bibliograafiat** aastail 1927-1945. Esiloeng 26. jaan. 1927 tõi kokku suure hulga kuulajaid.

Lõpetuseks. Käesolevas ettekandes meeldetuletatu sellest, mida ja kuidas F. Puksoo raamatukogunduses tegi, peaks tõestama mõndagi. Tõelise asjatundlikkuse tagab sisuline süvenemine mitmetesse (paljudesse) raamatukogu põhiprotsessidesse. Raamatukogude tegevuse tulemuslikkuseks on äärmiselt oluline koostöö ja püüd ühtsete lahenduste poole. F. Puksoo puhul on alati tunnetatav austus kolleegide (ka eelkäijate) töö vastu ja koostöövõimelisus.

F. Puksoo tegevus näitab ilmekalt, et ka praktiline ala nagu raamatukogundus ei saa areneda teoreetilise mõtestamiseta. F. Puksoo oli omas ajas üks põhilisi figuure, kes suutis ülal hoida regulaarset erialast mõttevahetust.

F. Puksoo erialase töö edukusele aitas oluliselt kaasa laialdane suhtlus nõ. akadeemilistes ringkondades, tema kuulumine sinna. Tänu sellele suutis ta väärtustada ka raamatukogundust. Või teisiti öeldes: oma ja teiste teadustööd mõtestades tuli kogemus sellest, kui oluline on raamat/bibliograafia/raamatukogu teadustöö toetajana ja tagajana ning kultuuriprotsessis tervikuna.

Tartu Ülikooli Raamatukogu komplekteerimise põhimõtted aastatel 1919–1940

Kersti Pedak

Tartu Ülikoolil ja tema allasutustel tuli alustada 1919. aastal oma tööd peaaegu tühjalt kohalt ning kitsaste rahaliste võimalustega. Esimesed tööaastad olid eriti rasked ka seetõttu, et puudus põhiraamatukogu, mis oli aastatel 1915-1917 evakueeritud Venemaale.

Ülikooli raamatukogu põhifondiks sai aastatel 1920-1921 Tartu rahulepingu alusel tagastatud ligi 460 000-kõiteline Dorpati/Jurjevi ülikooli raamatukogu.

Iseseisva riigi esimestel aastatel seati ülikooli raamatukogu komplekteerimispoliitikas kindlad eesmärgid, mida viidi ellu vastavalt rahalistele võimalustele. Raamatukogul tuli kirjanduse hankimisel arvestada ülikooli struktuuri ja õppeplaanidega. Uueks ülesandeks kujunes eestikeelse ja Eesti-ainelise kirjanduse muretsemine. Raamatukogu ülesandeks oli muretseda kirjandust nii peakogule kui instituutidele ja teistele allüksustele.

Aastaid 1919–1921 võiks iseloomustada otsingute ja töö käivitamise ajana - perioodina, mil töötati välja esimesed põhimõtted kirjanduse muretsemisel ning loodi võimalused edaspidiseks tööks. 1921. aastast kinnitati raamatukogule oma eelarve. Napid ja arukat kasutamist nõudvad raamatuostusummad olid 1928. a. rahareformini keskmiselt 1-2 miljonit marka ning peale seda keskmiselt 30-40 tuhat krooni aastas. Kirjanduse ostmiseks eraldatud raha jäi kogu perioodi vältel 70-80% piiridesse üldisest eelarvest.

Kirjanduse ostusummad jäid areneva raamatukogu jaoks väikeseks, sest kaasaegset kirjandust vajasis kõik erialad, eriti raskes olukorras olid 1920-ndate aastate alguses uued, senini puudunud erialad. Keeruliste probleemide ees seisis raamatukogu majanduskriisi aastatel, mil tuli loobuda peaaegu täielikult monograafiate ja mitmete oluliste perioodikaväljaannete muretsemisest.

Esimestest aastatest peale jälgis ja abistas kirjanduse komplekteerimisel raamatukogukomisjon, kuhu kuulusid erinevate teaduskondade esindajad. Nende ja raamatukogutöötajate koostöös kujunesid ka kirjanduse komplekteerimise põhimõtted. Raamatukogu täiendamisel kasutasid õppejõud oma kontakte välismaal ning püüdsid aegajalt iseseisvaltki organiseerida kirjanduse ostmist nii kirjastustest kui raamatukauplustest Rootsis, Soomes, Saksamaal ja Prantsusmaal.

Aastatel 1920-1940 muretseti suurem osa kirjandusest välismaa raamatukauplustest. Saksakeelse kirjanduse muretsemisel jäi nagu ennegi peavarustajaks K. F. Koehleri raamatukauplus Leipzigis. Käsiteldaval perioodil laienesid raamatukogu sidemed tunduvalt. Oluliselt kasvas inglise-, soome- ja rootsikeelse kirjanduse muretsemine, vähenes aga venekeelse kirjanduse ostmise.

Varakult kujunes välja põhimõte, et pearaamatukogu ja allasutuste raamatukogud peavad täiendama üksteist vastastikku, kitsam erialane kirjandus pidi olema paremini esindatud kabinettide, instituutide ja teiste allüksuste raamatukogudes.

Napid raamatuostusummad ei soodustanud vanema kirjanduse ja haruldaste väljaannete ostmist. Põhimõtteliselt ei komplekteeritud raamatukokku ka vananenud, populaarteaduslikku ja vähem väärtuslikku kirjandust. Ilukirjanduselegi pöörati vähem tähelepanu, seejuures eelistati originaalteoseid tõlgetele. Hoiduti ka dublettidest.

Saksa 17. sajandi trükis Tartu Ülikooli Raamatukogus

Kiira Schmidt

Tartu Ülikooli Raamatukogu on oma tegutsemise algaastaist peale lähtunud printsipiibist hankida võimalikult laialdasemalt kõrgkooli tööks vajalikke kaasaegseid teadusväljaandeid, aga ka varasemate sajandite põhjanevaid töid, mis on pakkunud huvi ülikooli teadlastele. Trükiseid osteti peamiselt raamatuoksjonitelt ja tuntud raamatukaupmeestelt Saksamaal, Venemaal, samuti ka Eestis. Rohkesti vanemat kirjandust on saabunud raamatukogule annetuste ja kingituste hulgas, seda eriti raamatukogu tegutsemise algaastail. Nimetagem siin eelkõige ajaloolase J. F. Recke, keemiaprofessor F. Giese, Berliini juristi O. N. Baumgarteni, kindraladjutant P. K. Aleksandrovi, ülikooli endise kuraatori F. M. Klingeri ning raamatukogu esimese direktori K. Morgensterni kogu. 1837. a. ostis raamatukogu peamiselt piiblitest koosneva pastor G. Bergmanni kogu. Käesoleva sajandi 20-ndail aastail anti raamatukogule üle rariitsem osa 1631. a. asutatud Tallinna Gümnaasiumi (tsaariajal Nikolai I Gümnaasium) raamatukogule kuulunud raamatutest. Kõik need kogud sisaldavad märkimisväärset hulgal 16. ja 17. saj. teaduslikke väljaandeid, sealhulgas ka saksa 17. saj. trükiseid.

Tartu Ülikooli Raamatukogus leidub ligikaudu 16 000 nimetust 17. saj. trükiseid, saksa keelealal ilmunud väljaandeid on umbkaudu 12 000, sealhulgas dissertatsioone ligikaudu 7 000 nimetust.

1980-ndate aastate alguses alustati raamatukogu käsikirjade osakonnas saksa 17. saj. trükiste väljaselgitamise ja üksikasjalise kirjeldamisega. Tänapäevaks on *de visu* kirjeldatud 3 862 nimetust raamatuid ning 2 107 nimetust dissertatsioone, mille kohta on koostatud kartoteek.

Tartu Ülikooli Raamatukogus leiduvad saksa 17. saj. trükised on valdavalt ladinakeelsed teaduslikud väljaanded. Teadusaladest on enam esindatud teoloogia ja õigusteadus. Loodusteaduslik kirjandus moodustab seni läbivaadatuist vähem kui 10%, ilukirjandus ja kirjandusteadus on esindatud umbes 3%-ga. Kogus leidub rohkesti silmapaistvate 17. saj. teadlaste ja kirjanike Gottfried Wilhelm Leibnizi, Johann Kepleri, Christian Thomasiuse, Benedictus Spinoza, Martin Opitzi jt. teoste Saksamaal ilmunud, nüüd haruldaseks muutunud esitrükke ja nende eluajal ilmunud väljaandeid. Trükiseid pärineb 160 linnast umbkaudu 600 saksa trükkalilt. Trükikohtadena esinevad sagedamini ülikoolilinnad Wittenberg, Leipzig, Jena, Strassburg.

Töö saksa 17. saj. trükistega jätkub. Läbi vaadata ja kirjeldada tuleb veel umbes 5 000 nimetust dissertatsioone. Teadaolevalt on vanades kogudes rohkesti konvoluute, mis meie kataloogides on seni veel täielikult avamata. Näiteks olgu toodud 47-köiteline saksa 17. sajandi juriidiliste dissertatsioonide kogu (2 506 nimetust), mis osteti juba 1840. a. Leipzigi Ülikooli dublettide oksjonilt ning millega töö momendil käib.

vt. TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 341, l. 283 p.

***Baltica* leide Briti Raamatukogus**

Tiiu Reimo

1996. a. veebruaris-märtsis oli mul võimalus Briti Akadeemia stipendiaadina töötada 5 nädalat Briti Raamatukogus. Üheks ülesandeks seadsin Eestiga seotud 16.– 18. sajandi trükiste väljaselgitamise ning töö andis huvipakkuvaid leide nii *Estonica* kui *Baltica* osas.

Kokkuvõtvalt annavad suurima osa Briti Raamatukogus leiduvast *Baltica*'st ja *Estonica*'st reisikirjad, ajaloo ja geograafia ülevaated ning Põhjasõja sündmustega seotud trükised, lisaks vähesel hulgal raamatuid üksikute sündmuste ja isikute kohta. Tähelepanuväärne, arvestades mitte eriti tihedaid ajaloolisi kontakte, on ka Eestis trükitud 17.–18. sajandi trükiste arv.

Eesti vanatrükistest oli huvitavaim leid **Tallinnas 1723. a. trükitud 7 rootsikeelset pietistlikku raamatukest** sisaldav konvoluut. Selle esimese trükise, Leipzigi ülikooli teoloogiaprofessorite pietismiseletuse tiitellehelt saab teada ka konvoluudi ilmselt esimesed omanikud: Hans Krausse (1725) ning Jonas Blommen (1740). Järgnevad kaks anonüümset jutlust ning Londoni St. James'i kiriku saksa kabeli pastori Anton Wilhelm Böhme kolm jutlust õigest kristlusest. Viimane konvoluudis sisalduv raamatuke on autorita ja üles ehitatud küsimuste-vastuste kujul.

17. sajandi Tartu ülikooli trükiseid leidsin viis (Anberg, Lilonius, Lotichius, Medenius, Menius). Ilmumisandmeteta defektne eksemplar on 1699. a. Pärnus 28. augustil peetud *Academia Gustavo-Carolina* piduliku aktuse kohta (*Actus inauguralis Academiae Gustavo-Carolinae...*), mille on trükkinud Johannes Brendeken. Raamatust on alles vaid 48 alguslehekülge, mis

sisaldavad aktuse käigu kirjeldust ning kõnesid. Graveeritud tiitelleht kannab dateeringut j.u.d. Aveleen sc. Holmia 1701.

Ainus leitud Narva trükis — *Kongl. Mayt.tz nådigste Skydde och Försäkrings Bref for samptl. Inbyggjare i Ryssland — Narva tryckt hoos Johan Kohler, Kongl. May.tz privilegerade Stadz-Booktryckiare. [S.a.]* — pärineb aastast 1700 ning on ootuspäraselt seotud Narva lahinguga, õieti selle tulemustega, lubades tagatise Venemaa elanikele Rootsi võimu all. Samast aastast on Briti Raamatukogus veel 9 trükist ning vähemalt kahe puhul lubab võrdlemine Narva trükisega oletada, et ka need võiksid pärineda Köhleri trükipressi alt.

Vanim Eestit käsitlev teos Briti Raamatukogus pärineb aastast 1571. See on Strasbourgis trükitud 5-leheküljeline luuletus vene sõdalaste metsikustest Tallinnas 1571. a. mihklipäeval (*Ein Kleglichs un exbermliches lied / von der grawsamen Tyraney / so der Moscowwiter wieder Stat Reffel inn Lieffland getrieben hat/...*). Autor on peitunud initsiaalide H.K. taha, kuid ilmsesti on see õigusteadlane ja kirjanik Heinrich Knaust (Knaustinus), mees, kes oma väga mitmete ametite seas kuulus ka 1560. aastal Liivimaale saadetud delegatsiooni.

Varaseim Inglismaal trükitud Eestisse puutuv raamat on aastast 1603, jutustab hirmsatest nähtustest, mis Pärnu linnas Liivimaal 1601. aastal aset leidsid ning manitseb inimesi kristlikele eluviisidele. *A true Reporte of three straunge (!) and wonderful accidents, lately happened at Pernaw, a cittie in Liefflande* on trükitud Londonis ja temast on praegustel andmetel teada 2 eksemplari — üks Briti Raamatukogus, teine Folgeri Shakespeare'i raamatukogus Ameerikas.

Kõige intrigeerivamaks leiuks meie raamatuteadlaste jaoks loen aga Westphalist pärit Christophorus Dudulaeusele omistatud raamatut igavesest juudist Ahasverusest, mis Euroopas 17. sajandil rahvaraamatuna mitmetes trükkides levis. Briti Raamatukogus leiduvate hulgas (varaseim aastast 1602) on nimelt kolm väljaannet, millede eessõna lõpeb sõnadega: *Datum Refel den 11. Martii / Anno 1634* (ühel juhul 1614). Viimatinimetatu on trükitud 1618. a. Augsburgis, kahel eesmisel aga trükiandmed puuduvad. Autori kohta on andmeid ülivähe ning ka tema seost Eestiga pole seni õnnestunud kindlaks teha.

Reisikirjadest ning ülevaadetest on vaid üks, mis pühendatud tervenisti Baltimaadele. Ülejäänud juhtudel on Baltimaadele pühendatud ainult osa peamiselt Rootsit või Venemaad käsitlevatest teostest. 1701. a. Londonis trükitud Kuramaa aadlimehe Karl Johann von Blombergi *An Account of Livonia* kirjeldab 335 leheküljel nii Liivimaa sõdaderohket ajalugu kui ka selle geograafiat ja elanikke. Raamat on olnud üsna menukas, 1705. a. tõlgitud ka prantsuse keelde ning trükitud Utrechthis.

Eestikeelsetest raamatutest on nii Briti Raamatukogus, Cambridge'i Ülikooli raamatukogus kui Oxfordis Bodley raamatukogus leida eestikeelne *Piibli-Ramat* aastast 1739, Briti Raamatukogus ka Piibli teine trükk aastast 1773 ning *Eesti-Ma Kele Koddo- ning Kirko-Ramat* 1721. aastast.

Et eesti- või lätikeelsed raamatud juba varakult Inglismaale jõudsid, tõestab 1695. a. Londonis toimunud Westminsteri kiriku prebendaari Adam Littletoni raamatukogu oksjoni

kataloog (John Bullord. *Bibliotheca Littletoniana: The library of the Reverend and learned Adam Littleton, D.D. Prebendary of Westminster*), mille pikas alapealkirjas on öeldud, et see sisaldab "...valuable books in French, Italian, Spanish, Portuguese, German, Dutch, Polish, Sclanonian, Muscowian, Danish, Swedish, Hungarian, Livonian and Irish languages". Kahjuks on raamatuke, mille ainueksemplar asub Harvardi Ülikooli raamatukogus Ameerikas (Briti Raamatukogus mikrofilmina) säilinud vaid osaliselt ning katkeb enne "Liivimaa keeleni" jõudmist.

Seega võib öelda, et avardunud maailm pakub võimalusi leida täiendust meie raamatuloole ka esmapilgul Eestiga ajalooliselt vähe seotud paikadest.

Estica — mis see praegu on ja kuidas seda Tartus õpetada

Peeter Olesk

Estica sisu on kahtlemata muutunud ja tema maht kasvanud, nii et põhimõtteliseks probleemiks on juba ainuüksi *Estica* süstemaatiline kogumine. *Estica*'t ammen davalt koguda pole võimalik, ent on otstarbekas määratleda alad, kust kogutav *Estica*-alane informatsioon on meile pikaajaliselt tähtis. Näiteks on oluline korrigeerida tähtsamates teatmeteostes meie kohta esitatud andmeid, sh. riigipiiri märkimist. See ei tähenda, et me ise peaksime kõik need käsiraamatud trükist trükki omandama, piisab täiesti, kui meil on käepärast mistahes vastava käsiraamatu artiklid meie kohta.

Kui soomlastel tähistab *Fennica* Soome rahvustrükist, siis Eestis saab eristada mõisteid *Estica* ja *Estonica* ning on eristatud mõistet *Nõukogude Estonica*. *Estica* määratlemine sarnaselt *Fennica*'ga on mõeldav, kuid jätab lahtiseks, kuidas kirjeldada kõike seda, mille autor on küll eestlane, ent on ilmunud mõnes teises keeles. Ettekande autori poolt pakutud lahendus mõista *Estica* all kõike seda, mis ilmub mujal ja teiste kirjutatuna meie kohta, ei anna vastust küsimusele, missuguse üldmõistega kirjeldada Eestis rahvustrükist, st. jätab lahtiseks, missugune sõna võiks Eestis olla *Fennica* analoog. Praegu kujuneb süsteem, kus: 1) Eesti rahvustrükiseks on kõik, mis on avaldatud Eestis või eestlaskonna poolt mujal eesti keeles ja Eesti autorite tõlked teistes keeltes (samuti Eesti autorite teistes keeltes kirjutatud tekstid — viimaste osakaal on selgesti kasvanud); 2) *Estica* on kõik mujal ja teiste kirjutatuna avaldatu meie kohta; 3) *Estonica* on kõik see, mis ilmub ühenduses Eestimaaga.

Ilmselt väärrib Eesti rahvustrükis vähemalt üht raamatukogunduslikku püsivat erikursust, mille sisuks peaks olema rahvustrükise kogumise ajalugu. *Estica* kogumine võiks moodustada ühe peatüki niisugusest kursusest, kuid *Estica* sisu ja analüüs peavad olema omaette aineks, kuivõrd Eesti vajab *Estica*'s orienteeruvaid bibliograafe. Sellisena tuleks *Estica* õpetamine siduda *Baltica* ja *Fennougrica* õpetamisega.

Tartu Ülikooli Raamatukogu fotokogu

Sulo Lembinen

1958. a. asutati Tartu Ülikooli Raamatukogus käsikirjade ja haruldaste raamatute osakond, selle noorimale lülile — fotokogule — pandi alus 1965. a.

Tartu Ülikooli Raamatukogu fotokogu põhiosa moodustab Tartu Ülikooliga seotud materjal. Selles leidub ülikooliga seotud isikute portreid ja grupipilte, hoonete sise- ja välisvaateid, õppe- ja teadustööd ning ülikooli ajaloo tähtsündmusi jäädvustavaid pilte. Kogu sisaldab rohkesti ka laiema taustaga kultuuriloolisi fotosid, mille tähtsus ajaloodokumendina üha kasvab. Lisaks põhikogule on olemas kuus eraldi korraldatud fotokollektsiooni. Fotod on tavaliselt ka käsikirjapärandite osaks. Suurimateks haruldusteks fotograafia ajaloo seisukohalt on W. H. F. Talboti (1800–1877) 10 originaalfotot (enne 1850. a.) ja 11 fotogravüüri (enne 1866. a.). Kogu sisaldab ka viis dagerrotüüpi, millest neli on seni ainsad teadaolevad stereodagerrotüübid Eestis. Kultuurilooliselt väärtuslikud on prof. H. Normanni fotokogu (ülikooli aineistik, Eesti arstkond, matmispaikade pildid jm.) ja prof. E. Russowi stereofotode kollektsioon (Käsmu ja Tartu ning nende ümbruse vaated; 1895–1899). Ülikooli raamatukogus asub ka osa O. v. Ungern-Sternbergi fotokogust — 2 reisiaalbumit. Fotokogus leidub ka teisi albumeid — näiteks album Tartu Ülikooli hoonete vaadetega 1902. aastast, ülikooli õppejõudude portreede album 1920.–1930. aastatest ja mitmed teised. Uuemate kogude põhiteematika seondub Tartu Ülikooli ja tema raamatukoguga — pildikogu Tartu Ülikooli isikkoosseisust 1970. aastast ning raamatukogu uue hoone ehitust ja ümberkolimist jäädvustav kollektsioon (1975–1982). Tartu Ülikooliga seotud klaasnegatiivide ja tasafilmide kogu (20. saj. algus – 1930. aastate lõpp) sisaldab muu hulgas osa prof. A. Öpiku fotoplaatide kogust.

Kogu suurus on praegu üle 18 000 ühiku, koos käsikirjapärandites asuvate fotodega tublisti üle 35 000 ühiku. Fotokogu sisaldab originaalfotosid, koopiaid (peamiselt fotodest, trükistest ja gravüüridest), negatiive ja slide.

Alates 1980. aastate algusest on enam tähelepanu pööratud ajavahemikul 1802–1918 Tartu Ülikoolis tegutsenud õppejõudude portreede hankimisele. Käesoleva aasta jaanuaris avaldati puuduleht (*Thesis Historiae Scientiarum Baltica*. 1. Riga, 1996, lk. 54). Pärast seda oleme saanud juurde üksikuid portreid Münchenist Saksa Muuseumist ja Marburgist kogust "Foto-Marburg" ning Herderi Instituudist. Praeguseks hetkeks on olemas rohkem kui 400 õppejõu portreed, pildid puuduvad 109 isikust.

Fotokogu on avatud kohapeal kasutatavate tähestik- ja ainekataloogide vahendusel. K. Noodla poolt 1970. a. koostatud teatmik "TRÜ Teadusliku Raamatukogu käsikirjad ja fotod" sisaldab andmeid tolleks ajaks olemas olnud fotode kohta, mitmes artiklis ja näitustel on fotokogu tutvustanud selle kauaaegne hooldaja H. Käsper. Fotograafia ajaloo seisukohast on seda kogu uurinud T. Ilomets ja P. Tooming, viimane on tutvustanud selles leiduvaid haruldasi fotosid ka rahvusvahelistes fotograafia ajaloo alastes ajakirjades. Suure

teabeväärtusega on kindlasti Estica kogu raamatutes leiduvate portreede ja kohavaadete kartoteek (koostajad H. Käsper ja T. Kõõmnemägi).

Fotokogu on kujunenud peamiselt pärandite ja üksikannetuste kaudu. Aktiivselt on kogu täiendatud koopiate valmistamisega trükistest ja mujal asuvatest originaalfotodest. Ülikooli ajaloo jäädvustamisel on oluliseks olnud aastatepikkune tihe koostöö Tartu Ülikooli kinfotolaboriga.

Tulevikus loodame alustada kogude elektroonilist kataloogimist.